

Żyromski, Stanisław

Procesy ludnościowe na Warmii i Mazurach w latach 1945-1949

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 363-377

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Żyromski

PROCESY LUDNOŚCIOWE NA WARMII I MAZURACH W LATACH 1945—1949

W końcu II wojny światowej obraz demograficzny Ziemi Zachodnich i Północnych, przywróconych Macierzy w wyniku zwycięstwa koalicji antyhitlerowskiej nad Trzecią Rzeszą zaczął się gwałtownie zmieniać. Podobnie działo się na obszarze Warmii i Mazur, skąd od końca 1944 r. ówczesna administracja niemiecka zaczęła ewakuować ludność cywilną przed zbliżającym się frontem.

Wiosną 1945 r. nastąpiła paniczna ucieczka większości ludności niemieckiej z Prus Wschodnich, a w *Dzienniku Działań Bojowych* niemiecki kronikarz odnotował: „— na przykład w Prusach Wschodnich nie zostało nawet 7% ludności w stosunku do stanu sprzed ofensywy wojsk radzieckich”¹.

Tak zaczął się masowy odpływ niemieckiej ludności, tym samym odwrót Niemczyzny ze wschodnich rubieży Trzeciej Rzeszy², zjawisko nazwane w literaturze niemieckiej „Ostflucht”.

STAN WYJŚCIOWY

Szacunek liczby ludności pozostałej na terenie Okręgu Mazurskiego, a następnie w granicach województwa olsztyńskiego sprzed 1950 r., oparto na spostrzeżeniach ówczesnych organów administracyjnych. Rozbieżności co do liczby ludności w latach 1945 i 1946 są konsekwencją niedoskonałych metod przyjętych przez badaczy tego problemu.

W dniu spisu ludności, 17 maja 1939 r., w granicach porównywalnych z Okręgiem Mazurskim mieszkało 936,5 tys. osób³. Była to niemiecka i polska ludność autochtoniczna. W świetle powyższego, według zapisu kronikarza niemieckiego, wiosną 1945 r. miałoby pozostać na terenie Okręgu Mazurskiego zaledwie około 65 tys. osób, co jest nie do przyjęcia, bowiem szacunek wydaje się bardzo zaniżony. Pozostało znacznie więcej ludności, przede wszystkim polskiej ludności autochtonicznej. Ludność ta, Warmiacy i Mazurzy od wieków oczekiwali chwili powrotu tej ziemi na łono Ojczyzny.

Polskie organa administracyjne, m. in. Wojewódzki Komitet Osiedleńczy, oszacowały liczbę ludności na 25 lipca 1945 r. na około 247,7 tys. osób⁴, co wydaje się bardziej prawdopodobne. Przemawiają za tym następujące dane:

---

1 Por. K. Skubiszewski, *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej*, Warszawa 1968, s. 93.

2 Por. Z. Dulczewski, *Migracje wojenne na Ziemiach Zachodnich 1939—1945*, Przegląd Zachodni, 1964, nr 4, s. 258.

3 *Ziemię Zachodnie i Północne w liczbach*, Warszawa 1966, s. 43.

4 Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Zespół Ministerstwa Administracji Publicznej (dalej MAP), wiązka 2414; S. Żyromski, *Ludność*, w: *Województwo olsztyńskie w liczbach*, Rocznik Olsztyński, 1967, t. 6, s. 84.

— w okresie działań wojennych zmobilizowano do armii niemieckiej około 40% mężczyzn, a około 8% stanu liczebnego armii niemieckiej stanowiły kobiety. Daje to szacunkowo liczbę około 190—200 tys. osób;

— po zakończeniu działań wojennych część niemieckiej ludności autochtonicznej samorzutnie emigrowała na zachód, część powracała do miejsca swego stałego zamieszkania. Saldo ujemne takiej migracji wynosiło około 40 tys. osób⁵;

— w ramach planowej akcji wysiedlono ogółem 72 tys. osób narodowości niemieckiej;

— po zakończeniu weryfikacji ludności autochtonicznej pozostało ogółem 113 tys. polskiej ludności, zamieszkującej od wieków na terenie Warmii i Mazur;

— ewakuacją objęto ponad 500 tys. osób. Część ludności samorzutnie uciekała przed zbliżającym się frontem działań wojennych pod wpływem propagandy antykomunistycznej, prowadzonej w okresie II wojny światowej.

Z powyższego wynika, że w połowie 1945 r. na terenie Okręgu Mazurskiego mieszkało około 250 tys. ludności, czyli zaledwie 25% stanu zaludnienia z 1939 r. w porównywalnych granicach. Można zatem stwierdzić, że po zakończeniu działań wojennych, w połowie 1945 r. na tym obszarze wytworzyła się swoista „próżnia demograficzna”.

O wyludnieniu Okręgu Mazurskiego bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych świadczy, że po półrocznym okresie osadnictwa, 1 stycznia 1946 r. gęstość zaludnienia była o 74% niższa od przeciętnej z 1939 r. i wynosiła 18 osób/km². Najbardziej wyludniona była północna część Okręgu, w tym powiaty wegorzewski, braniewski, górowski, piski, gdzie na km² przypadało 10 i mniej osób. W nieco lepszej sytuacji znajdowały się powiaty położone bliżej dawnego kordonu: mrągowski (28 osób/km²), ostródzki (20 osób), biskupiński (27 osób) i bartoszycki (23 osoby/km²).

Można powiedzieć, że zima 1945 r. była przełomowa dla gwałtownego odpływu żywołu niemieckiego, w wyniku czego Warmia i Mazury wyludniły się, a zniszczona gospodarka oczekiwała dopływu siły roboczej o różnych zawodach i kwalifikacjach.

Sytuacja w Okręgu Mazurskim była wręcz tragiczna. Miasta zniszczone (75 i więcej % substancji mieszkaniowej), olbrzymie straty w gospodarce komunalnej, przemysłu i w rzemiośle, a także w gospodarce rolnej. Przy jednoczesnym wyludnieniu stwarzało to bardzo trudne warunki odbudowy gospodarczej Okręgu, a następnie województwa olsztyńskiego.

W lipcu 1945 r. ostatecznie ukształtowano granice administracyjne Okręgu Mazurskiego⁶, a przed aparatem administracyjnym i politycznym stały, jako pierwszoplanowe, zadania natury demograficznej. Wśród nich należy wymienić: rozwiązanie problemu narodowościowego przez przesiedlenie pozostającej części niemieckiej ludności autochtonicznej zgodnie z postanowieniami układu poczdamskiego⁷ oraz zweryfikowanie polskiej ludności autochtonicznej; zasiedlenie ludnością polską odzyskanego terytorium Warmii i Mazur, w tym przeciwdziałanie osadnictwu żywiłowemu, którego początki sięgają wiosny 1945 r.

5 AAN, Zespół Ministerstwa Ziemi Odzyskanych (dalej MZO), wiązka 182, 669; E. Woźnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947. Kształtowanie się stosunków politycznych, Olsztyn 1968*, s. 78.

6 AAN, MAP, wiązka 2418.

7 *Uchwały Poczdamskie, Berlin 2 VIII 1945. Zbiór Dokumentów, 1946, nr 1, s. 32.*

Wyludniony obszar Warmii i Mazur działał jak „ssaça pompa” na mieszkańców z za dawnego kordonu, którzy najwcześniej zaczęli zasiedlać te ziemie, następnie na ludność z centralnych województw Polski. W wypełnieniu „próżni demograficznej” aktywnie uczestniczył Państwowy Urząd Repatriacyjny, który kierował na wyludnione tereny repatriantów ze Związku Radzieckiego oraz z krajów zachodniej Europy.

RUCHY MIGRACYJNE LUDNOŚCI

Procesy ludnościowe na Warmii i Mazurach od r. 1945 do połowy r. 1949 były zdominowane przez ruchy migracyjne. W tym okresie znikło osadnictwo „dzikie”, wysiedlono pozostałą część ludności niemieckiej, osiedlono polską ludność z województw centralnych (przesiedleńcy) oraz przybywającą z za granicy (repatrianci).

TABELA 1. Saldo migracji ludności w województwie olsztyńskim w latach 1945—1949 (w tys. osób)

Wyszczególnienie	Lata				
	1945	1946	1947	1948	1949
	Ogółem				
Napływ ^a	174,8	123,4	163,9	40,5	15,7
Odpływ ^b	40,0	17,3	45,8	6,8	4,6
Saldo	134,8	106,1	118,1	33,7	11,6
	Miasta				
Napływ ^a	73,8	57,1	18,3	.	.
Odpływ ^b	.	0,7	0,3	1,5	.
Saldo	73,8	56,4	18,0	- 1,5	.
	Wieś				
Napływ ^a	101,0	66,3	145,6	40,5	15,7
Odpływ ^b	40,0	16,6	45,5	5,3	4,6
Saldo	61,0	49,7	101,1	35,2	11,1

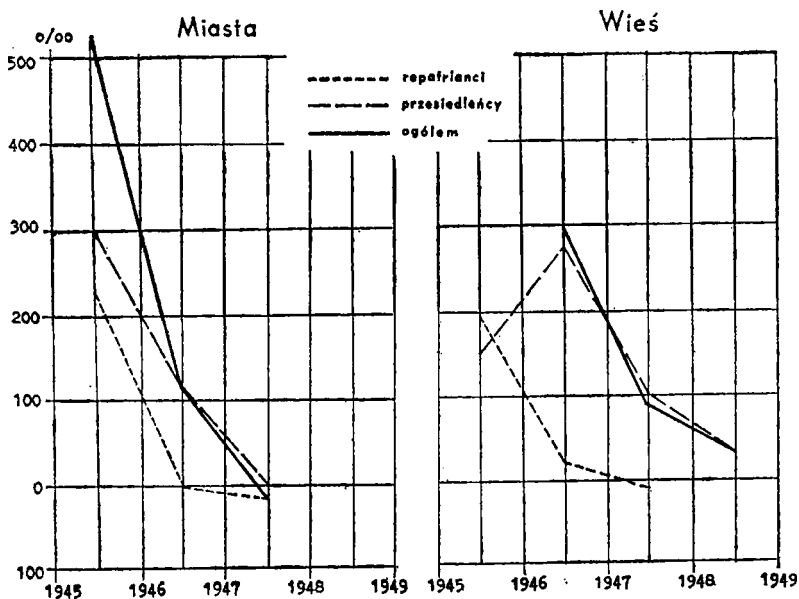
^a Przesiedleńcy z centralnych województw Polski, repatrianci z za granicy, ludność ukraińska w ramach akcji „Wisła”;

^b Ludność niemiecka, ludność obcych narodowości, ludność polska już osiedlona.

Z r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie: AAN, Zespół CZ PUR, wiązka: 112/15, 112/28, 112/46, 112/48, 112/69, 112/111, 112/112; Zespół WRN w Olsztynie, wiązka: 546; Zespół MAF, wiązka 1189; Zespół MZO, wiązka 183, 187, 189, 228, 511, 522c, 546, 547, 549a, 549b, 726, 728, 728a.

W latach 1945—1949 ogółem na teren województwa olsztyńskiego napłynęło 515,3 tys. osób, w tym: 55 tys. ludności ukraińskiej przesiedlonej w ramach akcji „Wisła”^a, 2,6 tys. polskiej ludności autochtonicznej, która w ramach repatriacji powróciła do dawnych miejsc zamieszkania. Repatrianci ze Związku Radzieckiego oraz przesiedleńcy z centralnych województw kraju stanowili zdecydowaną większość.

^a Por. M. Winnicki, *Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim*, Olsztyn 1965.

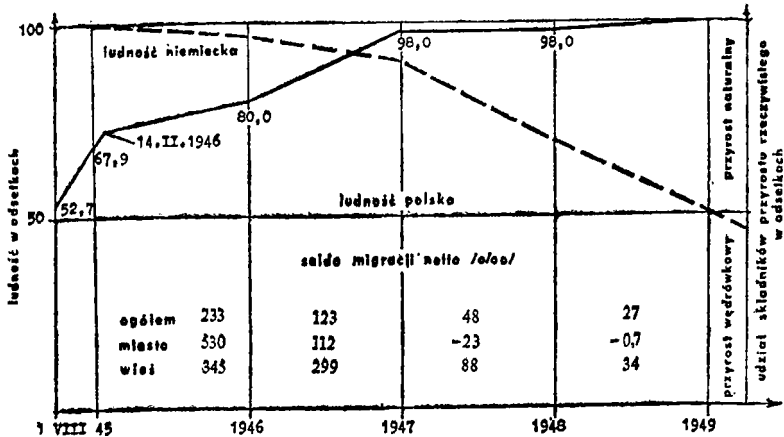
RYŚ. 1. NATĘŻENIE SALDA MIGRACJI DO MIAST I WSI W LATACH 1946—1949

W tym samym okresie emigrowało z województwa ogółem 114,5 tys. osób, w tym 40,0 tys. ludności niemieckiej, która samorzutnie wyemigrowała za Odrę przed planową akcją⁹ przesiedlenia; 72,0 tys. osób narodowości niemieckiej w ramach tej akcji; 1,1 tys. obywateli różnych państw europejskich i USA; około 1,5 tys. osób, które po krótkim pobycie emigrowały do innych województw.

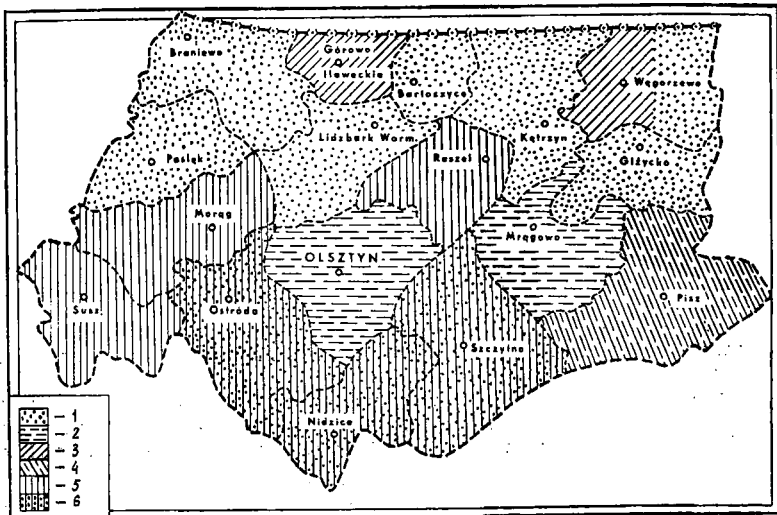
Zdominowania procesów ludnościowych przez ruch migracyjny dowodzą dane o natężeniu salda migracji. Współczynniki salda migracji, wyrażone w promilach, w poszczególnych latach kształtowały się następująco: 1946 — 233, 1947 — 123, 1948 — 48 i 1949 — 27. Do końca 1949 r. ruch wędrowny ludności, mimo słabnącego natężenia, wywierał istotny wpływ na kształtowanie się przyrostu rzeczywistego liczby ludności województwa. W 1945 r. dodatnie saldo migracji wynosiło 134,8 tys. osób, w 1946 — 106,1 tys. osób; w 1947 — 118,1 tys., w 1948 — 33,7 tys. i w 1949 r. — 11,1 tys. osób.

Spółczeństwo województwa olsztyńskiego w końcu lat czterdziestych tworzyło swoistą mozaikę ludnościową (rys. 3). Spis powszechny z 3 grudnia 1950 r. pozwolił ostatecznie ustalić pochodzenie terytorialne mieszkańców województwa. W całej populacji dominowały trzy zbiorowości: przesiedleńcy z województwa i m. st. Warszawy (24,8% ogółu ludności), repatrianci ze Związku Radzieckiego (22,6%) i polska ludność autochtoniczna (18,5%). Te

⁹ Od sierpnia 1946 r. do końca r. 1947.

RYŚ. 2. PRZEBIEG PROCESU OSADNICZEGO W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM W LATACH 1945—1949

RYŚ. 3. SKUPISKA LUDNOŚCI WEDŁUG POCHODZENIA TERYTORIALNEGO
 1 — REPATRIANCI, 2 — AUTOCHTONI, 3 — WOJ. RZESZOWSKIE, 4 — WOJ. BIAŁOSTOCKIE,
 5 i 6 — WOJ. WARSZAWSKIE ORAZ M. ST. WARSZAWA (5 — 35—49%; 6 — 50% I WIĘCEJ)

zbiorowości stanowiły ponad 2/3 ogólnej liczby ludności województwa. Pozostała część to przybysze z innych województw kraju, przede wszystkim z białostockiego, lubelskiego, rzeszowskiego, bydgoskiego i kieleckiego¹⁰.

W miastach zdecydowanie dominowali repatrianci (39,2⁰/o), drugą co do wielkości grupą byli przybysze z województwa warszawskiego i m. st. Warszawy (26,9⁰/o), na trzecim miejscu znajdowała się polska ludność autochtoniczna (12,5⁰/o).

Na terenach wiejskich najliczniejsi byli przesiedleńcy z województwa warszawskiego (30,7⁰/o), następnie kolejno — repatrianci (21,5⁰/o) i polska ludność autochtoniczna (18,8⁰/o).

Polska ludność autochtoniczna dominowała w powiatach olsztyńskim i mrągowskim, przybysze z województwa warszawskiego i Warszawy w powiatach nidzickim, ostródzkim i szczecińskim, przesiedleńcy z białostockiego w powiecie piskim. Repatrianci ze Związku Radzieckiego stanowili duży odsetek w centralnych i północnych powiatach województwa: bartoszyckim, braniewskim, giżyckim, kętrzyńskim, lidzbarskim i pasińskim.

Rozwój osadnictwa miejskiego, a tym samym urbanizację w znaczeniu demograficznym, warunkowało wiele czynników, z których przynajmniej dwa zasługują na uwagę. Pierwszy — to możliwość otrzymania mieszkania, drugi — uzyskanie pracy. W różnych miastach województwa czynniki te kształtowały się odmiennie. „Przemysł nie istniał na większą skalę. Urzędy posiadały wystarczającą liczbę pracowników, a handel i rzemiosło, wobec nikłej siły nabywczej mieszkańców województwa, nie miały sprzyjających warunków rozwoju” — tak charakteryzuje ówczesną gospodarkę W. Wrzesiński¹¹. Brak substancji mieszkaniowej w miastach odczuwano już od 1946 r.¹². Natomiast pracę można było otrzymać tylko tam, gdzie funkcjonowały lub znajdowały się w odbudowie zakłady pracy. Praktycznie sprowadzało się to do miast w pięciu ówczesnych powiatach: giżyckim, ilawskim (suskim), kętrzyńskim, mrągowskim i ostródzkim oraz miasta Olsztyna.

Stosunkowo powolna odbudowa miast hamowała osadnictwo miejskie już od 1947 r., a nawet doprowadziła do odpływu osiedlonej już ludności. Emigrowali najmniej przygotowani na pionierskie warunki egzystencji, przerażeni trudnościami bytowymi, zawiedzeni w swych nadziejach. Po szczytowej fali napływu repatriantów i przesiedleńców do miast, w latach 1946—1947, w następnym okresie liczba ludności miejskiej nie uległa istotniejszym zmianom. Narastała mobilność przestrzenna ludności miejskiej, przede wszystkim wśród przesiedleńców, najmniej przygotowanych do warunków bytowania, jakie zastali.

Mimo wszystko, wskaźnik urbanizacji województwa ukształtował się na poziomie 29⁰/o, co można uważać za duże osiągnięcie pierwszych powojennych lat.

Na wsi natomiast w końcu lat czterdziestych brakowało ludzi przygotowanych do pracy w rolnictwie, szczególnie odczuwano brak męskiej siły roboczej¹³. Na 100 ha przypadało zaledwie 15 osób pracujących w rolnictwie, co

¹⁰ Według podziału administracyjnego po 6 lipca 1950 r.

¹¹ W. Wrzesiński, *Proces zasiedlania województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949*, w: *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958*, red. B. Gruchman i J. Ziółkowski, Poznań 1960, s. 199.

¹² S. Żyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945—1949*, Olsztyn 1971, s. 75.

¹³ Ibidem, s. 102.

ze względu na ówczesny system gospodarowania i poziom mechanizacji było niewystarczające¹⁴.

Od połowy 1948 r. przystąpiono do tworzenia spółdzielni produkcyjnych. W praktyce oznaczało to koniec osadnictwa zarówno w majątkach ziemskich, jak i w ogóle osadnictwa wiejskiego. Osiedlenie ponad 300 tys. osób na terenach wiejskich stworzyło, mimo niedostatku ludności rolniczej, szansę dzwignięcia gospodarki rolnej województwa ze zniszczeń wojennych.

Dalszy wzrost liczby ludności miejskiej i wiejskiej, poprzednio uwarunkowany imigracją, zależał teraz od ruchu naturalnego, szczególnie od wielkości urodzeń oraz zgonów¹⁵.

RUCH NATURALNY LUDNOŚCI

W latach 1945—1949 zawarto ponad 33,1 tys. małżeństw¹⁶. Sprzyjała temu struktura wieku ludności, przede wszystkim młodej (głównie przesiedleńcy i repatrianci), demobilizacja i powrót mężczyzn do domów oraz możliwość realizowania odkładanych na okres powojenny planów matrymonialnych i prokreacyjnych.

Przeciętny wiek przesiedleńców wynosił 26,5 roku (mężczyźni) i 24,6 roku (kobiety), zbiorowość repatriantów była nieco starsza: 30 lat (mężczyźni) i 30,2 roku (kobiety)¹⁷. Struktura ludności polskiej autochtonicznej była zdeformowana nadzwyczaj wysokim poziomem feminizacji. Na 100 mężczyzn przypadało przeciętnie 150 kobiet. W tej zbiorowości występował stosunkowo duży odsetek osób w wieku 60 i więcej lat życia (13,6⁰/₀), a udział ludności w wieku 20—59 lat był nieduży i wynosił 42,1⁰/₀ całej zbiorowości. Mimo to, całą ludność zamieszkującą województwo olsztyńskie w drugiej połowie lat czterdziestych należało zaliczać do społeczności młodych, co sprzyjało nie tylko zawieraniu nowych związków małżeńskich, ale również rozrodczości.

W 1945 r., w Okręgu Mazurskim urodziło się pierwsze powojenne pokolenie ludności polskiej. W latach 1945—1949 liczba urodzeń żywych wyniosła 88,0 tys., przy czym 68,4⁰/₀ urodzeń przypadało na ludność wiejską.

W tym samym okresie zmarło ogółem 31,7 tys. osób, z czego na ludność wsi przypadało 61,3⁰/₀ zgonów. Liczba zgonów do 1948 r. wzrastała zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i względnych. Trudne warunki życia w okresie okupacji (niedożywienie, zwiększona zachorowalność na choroby społeczne m. in. gruźlica, brak należytej opieki medycznej i środków higieny) oraz pionierskie warunki bytowania w latach powojennych powodowały zwiększoną śmiertelność, która nie omijała najmłodszych.

W liczbie zgonów ogólnych mieszczą się zgony niemowląt. Ich liczebność w latach 1945—1947 wyniosła szacunkowo 4,8 tys., w następnych latach obserwowano tendencję zwyżkową i do końca 1949 r. zgony te wynosiły 5,1 tys. W całym okresie lat 1945—1949 zgony niemowląt osiągnęły liczbę 9,9 tys., co dawało bardzo wysoki wskaźnik. Współczynnik zgonów w tym okresie wynosił 112 niemowląt na 1000 urodzeń żywych i należał do wyższych w kraju.

14 J. Jaworowski, B. Wilamowski, *Problemy ekonomiczne słabych gospodarstw indywidualnych*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1969, nr 1, s. 81, tab. 7.

15 S. Żyromski, *Procesy migracyjne*, s. 76.

16 *Rocznik Demograficzny 1945—1966*, Warszawa 1968, s. 206; oraz za lata 1945—1947 szacunek własny.

17 S. Żyromski, *Procesy migracyjne*, ss. 111 i 117.

Współczynniki zgonów i urodzeń w latach 1945—1949 miały tendencję rosnącą. Dynamika urodzeń przewyższała znacznie tempo wzrostu współczynnika zgonów. Podobnie kształtowały się liczby absolutne. W wyniku powyższego przez cały okres utrzymywała się tendencja wzrostowa przyrostu naturalnego ludności. Ogółem w latach 1945—1949 przyrost naturalny ludności województwa olsztyńskiego wyniósł 56,3 tys. osób, z czego blisko 2/3 przypadało na ludność wiejską. Poziom rozrodczości ludności wiejskiej, wyższy niż wśród ludności miast, wynikał z wyższego poziomu płodności kobiet wiejskich.

ZMIANY W LICZBIE LUDNOŚCI

Przyrost naturalny ludności województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949 przybierał na sile. Od 1945 r. głównym składnikiem przyrostu rzeczywistego ludności był jednakże przyrost migracyjny, którego dodatnie saldo z roku na rok zmniejszało się. W 1945 r. udział tego składnika przyrostu rzeczywistego był bardzo wysoki i wynosił 97,1⁰/₀, w 1946 — 89,3⁰/₀, w 1949 r. zmniejszył się do 53,0⁰/₀, a w 1950 r. podstawowym składnikiem przyrostu rzeczywistego ludności stał się jej przyrost naturalny (tab. 2)¹⁸.

TABELA 2. Współczynniki ruchu naturalnego ludności w latach 1945—1949 (w promilach)

Wyszczególnienie	Lata				
	1945	1946	1947	1948	1949
Urodzenia	14,5	37,2	35,2	35,3	37,2
Zgony	8,5	8,0	9,5	11,3	11,1
Przyrost naturalny	6,0	29,2	25,7	24,0	26,8

Źródło: Rocznik Demograficzny 1945—1966, Warszawa 1968, ss. 206, 214, 223; za lata 1945—1947 szacunek własny.

Liczba ludności Okręgu Mazurskiego a następnie województwa olsztyńskiego szybko wzrastała, mimo równoległego przesiedlenia niemieckiej ludności na zachód Odry¹⁹. Sumaryczny Spis Ludności przeprowadzony 14 lutego 1946 r. wykazał, że na terenie Okręgu Mazurskiego mieszka ogółem 351,8 tys. osób, w tym 98,5 tys. ludności niemieckiej i polskiej ludności autochtonicznej niezwyfikowanej oraz 1,1 tys. osób innych narodowości. W końcu tego roku liczba ludności wzrosła do 468,7 tys. osób, czyli o 33,5⁰/₀. W końcu r. 1947, po przeprowadzeniu planowego przesiedlenia ludności niemieckiej wielkość populacji generalnej w województwie olsztyńskim wzrosła do 543,4 tys. osób, czyli o 15,6⁰/₀ w porównaniu z poprzednim rokiem.

Dynamika wzrostu liczby ludności słabła i w 1948 r. wynosiła ponad 8⁰/₀, a zaludnienie województwa wzrosło do 584,1 tys. osób. W 1949 r. osłabił proces osadnictwa miejskiego, a liczba ludności województwa zwiększyła się do

¹⁸ Ibidem, ss. 137—139.

¹⁹ W tym okresie ogółem przesiedlono 8,8⁰/₀ niemieckiej ludności zamieszkującej w granicach porównywalnych województwo olsztyńskie.

617,2 tys. osób, czyli o 6,4⁰/. Praktycznie społeczeństwo olsztyńskie w tym roku, poza niewielką zbiorowością ludności ukraińskiej, stało się jednolite narodowościowo. Znikł ostatecznie żywioł niemiecki.

TABELA 3. Ludność województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949 (w tys. osób)

Lata	Ludność polska			Razem	Ludność niemiecka	Ogółem	Przyrost w %	
	autochtoniczna	przesiedloną	repartrowana				migracyjny	naturalny
1945	46,0 ^a	126,8	51,3	223,4	131,9 ^a	356,0	99,1	0,1
1946	68,5	1 83,	114,9	371,7	97,0	468,7	97,1	2,9
1947	110,4	295,9 ^b	128,0	532,3	11,0	543,4	89,3	10,7
1948	113,0	343,2	122,1	578,3	5,8	584,1	68,1	31,9
1949	.	.	.	617,2	.	617,2	53,0	47,0

^a szacunek własny; ^b łącznie z ludnością ukraińską przesiedloną w ramach akcji „Wisła” w liczbie około 55,0 tys. osób.

Z r ó d ł o: AAN, Zespól CZ PUR, wiązka 112/15, 112/28; Zespól MZO, wiązka 669; obliczenia własne.

U progu lat pięćdziesiątych, w dniu powszechnego spisu ludności (3 grudnia 1950), zaludnienie województwa olsztyńskiego wynosiło ogółem 610,0 tys. osób²⁰, a wskaźnik wzrostu liczby ludności był w tym roku ujemny (1,7⁰/). W praktyce oznaczało to wyższe saldo ujemne migracji aniżeli przyrost naturalny ludności województwa.

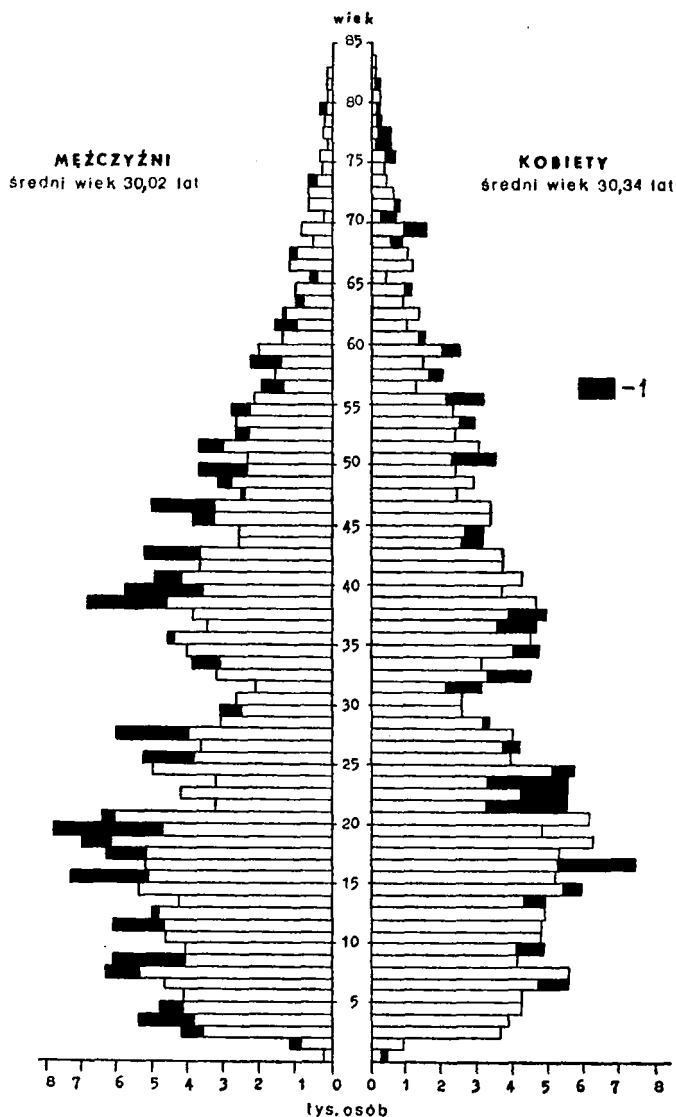
ZMIANY W BIOLOGICZNEJ STRUKTURZE LUDNOŚCI

Procesy ruchu migracyjnego i naturalnego wywierały wpływ na zmiany w strukturze płci i wieku ludności województwa. Jeżeli jako wyjściowy przyjmujemy stan z r. 1945, musimy uwzględnić strukturę płci i wieku ludności autochtonicznej. W tej subpopulacji wyróżnić należałoby ludność niemiecką i polską, bowiem zbiorowości te miały odmienne charakterystyki. Wprawdzie różnica struktury płci i wieku między nimi była mniejsza niż między tą subpopulacją w całości a ludnością napływową, jednakże polska ludność autochtoniczna charakteryzowała się korzystniejszymi wskaźnikami. W grupie niemieckiej ludności autochtonicznej notowano szczególnie dużą dysproporcję płci, bowiem na 100 mężczyzn przypadają 191 kobiet. Najbardziej sfeminizowane były roczniki mieszczące się w przedziale wieku 20—54 lata, np. na 100 mężczyzn w wieku 20—24 lat przypadało 470 kobiet, w wieku 25—29 lat 570 kobiet, a wskaźnik feminizacji miał tendencję wzrostową wraz z wiekiem. W przedziale wieku 35—39 lat na 100 mężczyzn przypadają 1200 kobiet²¹. Statystyka demograficzna nie знаła wcześniej tak wysokiego wskaźnika feminizacji, był on częścią szczególnej spuścizny II wojny światowej.

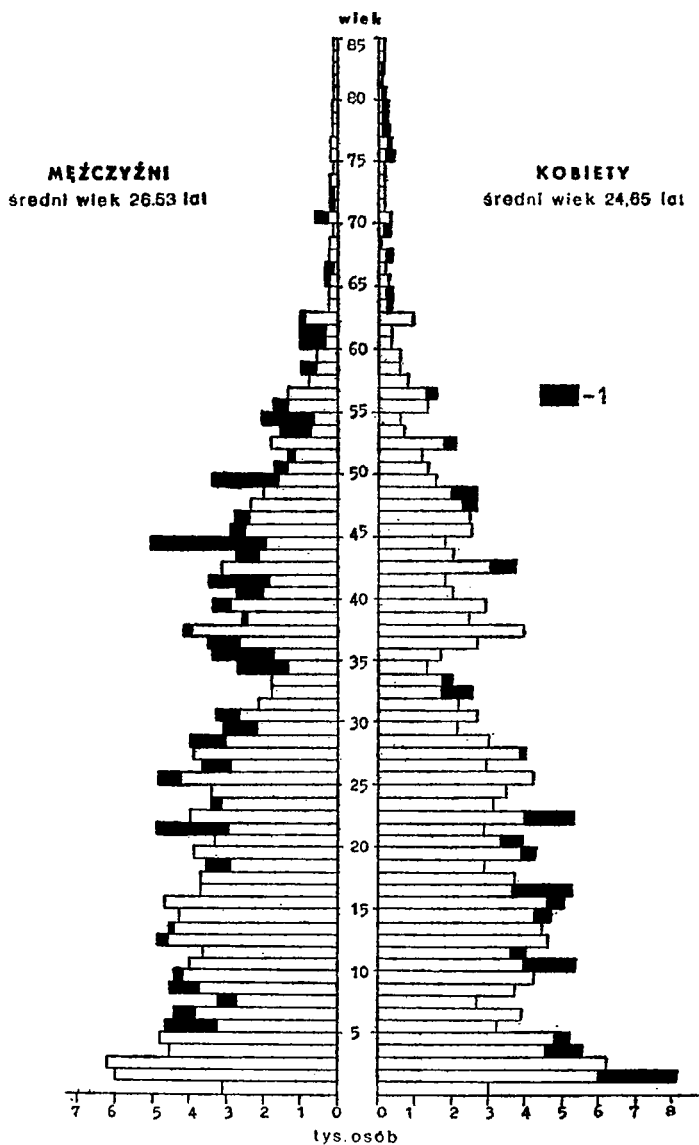
Niespotykana była też deformacja struktury wieku tej zbiorowości. Odsetek dzieci w wieku 0—14 lat wynosił 33,5⁰/, udział ludności w wieku 15—59 lat (kobiety) i 15—64 lat (mężczyźni) — 55,4⁰/, a w wieku 60—65 i więcej

²⁰ W granicach porównywalnych, tzn. bez przyłączonych do województwa olsztyńskiego 6 lipca 1950 r. powiatów działdowskiego i nowomiejskiego.

²¹ S. Zyromski, *Procesy migracyjne*, ss. 35—37.

RYS. 4. STRUKTURA PŁCI I WIEKU PRZESIEDLEŃCÓW W MOMENCIE OSIEDLANIA SIĘ W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM. 1-NADWYZKA MĘCZYŻYN LUB KOBIECY W DANYM WIEKU

RYS. 5. STRUKTURA PŁCI I WIEKU REPATRIANTÓW W MOMENCIE OSIEDLANIA SIĘ W WOJEWODZTWIE OLSZTYŃSKIM. 1 — JAK NA RYS. 4.

lat — 11,1%. Blisko połowa osobników płci męskiej znajdowała się w grupie wiekowej do lat 15 (48,9%).

Podobnie zdeformowana była struktura płci i wieku polskiej ludności autochtonicznej, jednakże poziom feminizacji był znacznie niższy i wynosił 150 kobiet na 100 mężczyzn. Struktura wieku nie różniła się w istotny sposób.

W przeciwieństwie do wyżej scharakteryzowanych subpopulacji ludność napływową charakteryzował duży udział osób młodych (szczególnie w przedziale wieku 20—29 lat), czyli znajdujących się w wieku matrymonialnym i wieku największej płodności kobiet. Zarówno zbiorowość przesiedleńców, jak i repatriantów miały niewielki odsetek ludności starszej wiekiem (60 i więcej lat). Łącznie wywierało to poważny wpływ na niektóre elementy ruchu naturalnego ludności, np. małżeństwa, urodzenia żywe, płodność kobiet.

Imigracja polskiej ludności w dużej mierze dotyczyła całych zespołów rodzinnych, niekiedy nawet wielopokoleniowych. Ukształtowała ona nową sytuację wyjściową i jednocześnie stworzyła duży potencjał demograficzny, gwarantujący dalszy rozwój biologiczny mieszkańców województwa olsztyńskiego.

Ludność przesiedlona (rys. 4) w momencie przybycia odznaczała się stosunkowo dużym udziałem dzieci i młodzieży (0—14 lat) i bardzo małym udziałem starszych (60 i więcej lat). Pierwsi stanowili 33,0% całej subpopulacji, drudzy zaledwie 3,6%. W przedziale 15—59 lat mieściło się 63,4% całej subpopulacji.

Repatrianci (rys. 5) charakteryzowali się nieco starszą strukturą wieku, co wynikało z niewielkiego udziału dzieci i młodzieży (27,0%), 66,1% całej subpopulacji stanowiły osoby w wieku 15—59 lat, a 6,9% w wieku 60 i więcej lat²².

W końcu 1948 r. udział tych trzech grup wieku kształtował się następująco:

0—17 lat	— 38,1%
18—59 lat	— 53,8%
60 i więcej lat	— 8,1%

Poziom feminizacji w końcu tegoż roku wyrażał się wskaźnikiem 109,8 kobiet na 100 mężczyzn, w miastach wynosił on 110,3 kobiet i wśród ludności wiejskiej 109,1 kobiet na 100 mężczyzn. Dysproporcja płci była wysoka, ale w porównaniu do ludności autochtonicznej niewielka.

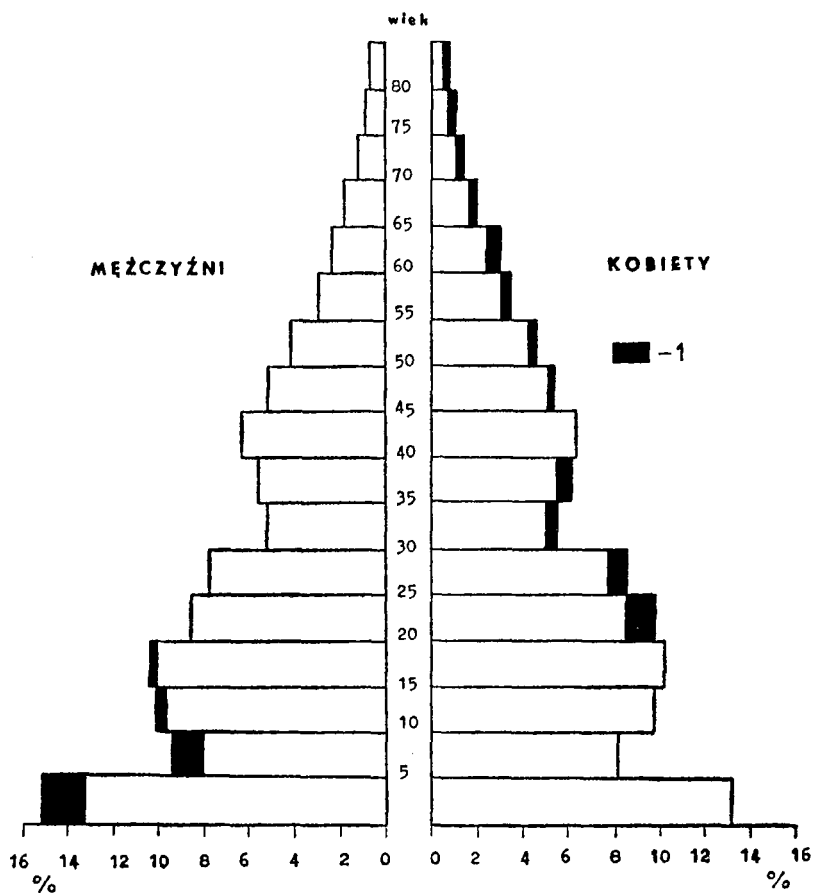
Powyższe parametry dotyczyły ludności polskiej osiedlonej w latach 1945—1948, polskiej ludności autochtonicznej oraz ludności ukraińskiej, którą osiedlono w województwie w 1947 r.

U progu lat pięćdziesiątych wyniki spisu powszechnego ludności pozwoliły dokładnie ustalić strukturę wieku i płci mieszkańców województwa olsztyńskiego: odsetek dzieci i młodzieży w wieku 0—14 lat wynosił w końcu 1950 r. — 33,4%, osób w wieku 15—59 lat — 58,8%, a ludności starszej 7,8%²³.

Można stwierdzić, że zarówno ludność napływowa, jak i zamieszkująca województwo olsztyńskie w 1950 r. charakteryzowała się bardzo młodą strukturą wieku z dużym udziałem dzieci i młodzieży i stosunkowo niewielkim odsetkiem ludności starszej. W końcu 1950 r. nieznacznej zmianie uległ wskaźnik feminizacji i wynosił on 111 kobiet na 100 mężczyzn.

²² Ibidem, ss. 110—121.

²³ Obliczenia własne na podstawie *Narodowego Spisu Powszechnego z 3 grudnia 1950 r.*, Warszawa 1954.

RYS. 6. PIRAMIDA PŁCI I WIEKU LUDNOŚCI W 1950 R. 1 — JAK NA RYS. 4

* * *

Przedstawiona charakterystyka procesów ludnościowych na terenie Warmii i Mazur, a następnie w województwie olsztyńskim nie wyczerpuje całej problematyki demograficznej związanej z ruchem naturalnym i wędrownym ludności. Mimo to, na podstawie szczegółowych badań można było ustalić co następuje:

— wraz z ustaniem działań wojennych rozpoczął się napływ ludności polskiej na teren Warmii i Mazur. Natężenie jego wzrastało do 1947 r., po

czym zaczęło systematycznie maleć. Po 1949 r. fala imigracyjna zmniejszyła się w takim stopniu, że trudno mówić o masowej migracji;

— po II wojnie światowej Warmia i Mazury były najbardziej wyludnionym i zniszczonym pod względem gospodarczym terenem Polski, a przed wojną były częścią prowincji niemieckiej o charakterze usługowym, rolniczym, bez rozwiniętego przemysłu. W pierwszym okresie procesów osadniczych chłonność województwa była określona zasobami mieszkaniowymi, które wobec zniszczeń wojennych wyczerpywały się bardzo szybko. Dalszy napływ ludności i możliwość osiedlenia jej warunkowała odbudowa substancji mieszkaniowej oraz tworzenie się miejsc pracy w miastach, również zniszczonych w toku działań wojennych. Natomiast na terenach wiejskich osiedlenie napływającej ludności limitowała możliwość otrzymania gospodarstwa rolnego bądź to samodzielnego, bądź w ramach osadnictwa spółdzielczo-parcelacyjnego;

— ludność przesiedlana z ziem dawnych zasiedlała w pierwszej kolejności przygraniczne powiaty województwa, następnie powiaty środkowe, wreszcie północne. Odwrotnie, ludność repatriowana najpierw zasiedliła powiaty północne, następnie położone w centralnej części województwa;

— osadnicy wykazywali od 1947 r. mobilność przestrzenną, szczególnie przesiedleńcy z ziem dawnych. Mniej ruchliwi byli repatrianci, wśród których nieco większą mobilność wykazywała ludność osiedlona w miastach;

— dodatnie saldo migracji ludności w istotny sposób decydowało o szybkim wzroście liczby mieszkańców miast i wsi województwa. W wyniku napływu ludności z ziem dawnych oraz zza granic kraju element polski w końcu 1950 r. liczył około 570 tys. osób (bez powiatów działdowskiego i nowomiejskiego administracyjnie włączonych do województwa w lipcu 1950 r.);

— pod względem struktury wieku społeczeństwo województwa reprezentowało młodość demograficzną, z dużym udziałem dzieci i młodzieży oraz niskim odsetkiem ludności starszej wiekiem;

— pod wpływem masowych procesów migracyjnych w województwie olsztyńskim kształtowało się w latach 1945—1949 nowe społeczeństwo, składające się z polskiej ludności autochtonicznej, polskiej ludności repatriowanej ze Związku Radzieckiego oraz polskiej i ukraińskiej ludności przesiedlonej z ziem dawnych. Powyższy konglomerat, jaki przedstawiała sobą ludność województwa według pochodzenia terytorialnego, tworzył nową kulturę, tradycje i zwyczaje charakterystyczne dla dzisiejszej społeczności województwa.

Osiedlenie polskiej ludności na terenie Warmii i Mazur stało się trwałą podstawą integracji tych ziem z pozostałymi ziemiami polskimi zarówno pod względem gospodarczym, jak i kulturalnym oraz zapoczątkowało postępujący rozwój ekonomiczny i społeczno-kulturalny województwa olsztyńskiego w jednolitym organizmie Polski Ludowej.

BEVÖLKERUNGSPROZESSE IN ERMLAND UND MASUREN IN DEN JAHREN 1945—1949

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Verfasser der Abhandlung stellt die demographischen Veränderungen dar, die in den Jahren 1945—1949 in Ermland und Masuren vor sich gingen. Er schätzt die Bevölkerungszahl im Masurischen Bezirk nach Beendigung der Kriegshandlungen auf diesem Gebiete und giebt die schätzungsweise Bevölkerungszahl in der Hälfte des Jahres 1945 an. Weiter behan-

delt er die Bevölkerungsprozesse in Ermland und Masuren bis Ende 1949, die durch die Wanderbewegung der Bevölkerung beherrscht waren — Umsiedlung des verbliebenen Teiles der Bevölkerung sowie Ansiedlung der polnischen Repatrianten und Zuzug aus zentralen Wojewodschaften Polens nach Ermland und Masuren.

Im weiteren Teil der Abhandlung zeigt der Verfasser das Entstehen einer neuen Gesellschaft in Ermland und Masuren in der Teilung in Stadt und Dorf sowie die Faktoren, die weitere Massenansiedlungen auf diesem Gebiet einschränkten.

Ausser Massenwanderungen wird ab 1945 ein Ansteigen der natürlichen demographischen Prozesse registriert. In der Abhandlung werden ausgewählte Elemente der natürlichen Bevölkerungsprozesse besprochen, die in der zweiten Hälfte des Jahres 1949 von demographischen Prozessen beherrscht werden.

Diese beiden Bestandteile der demographischen Prozesse verursachten einen schnellen Anstieg der Bevölkerungszahl in Ermland und Masuren in der zweiten Hälfte der vierziger Jahre. Am Ausgang des Jahres 1949 betrug die Gesamtzahl der Bevölkerung in Ermland und Masuren 617 Tausend Personen und lag um über 73% höher im Vergleich mit dem Ausgang des Jahres 1945.

Weiter wurden Veränderungen in der biologischen Struktur der Bevölkerung Ermlands und Masurens dargestellt, die Ende des Jahres 1948 sich durch eine grosse Anzahl Kinder und Jugendlicher charakterisierte und einen kleinen Anteil älterer Bevölkerung.

Am Ende der Abhandlung behauptet der Verfasser, dass die polnische Ansiedlung in Ermland und Masuren einer der Hauptfaktoren für den beginnenden Integrationsprozess des ermländisch-masurischen Gebiets mit dem Mutterland war.